

Н. О. Шанідзе, кандидат соціологічних наук

ФІЛОСОФІЯ ІСТОРІЇ ТА СУСПІЛЬНА СВІДОМІСТЬ У ІСТОРИКО-ФІЛОСОФСЬКОМУ ВИМІРІ

Розглянуто деякі аспекти взаємовпливу лінійних та циклічних підходів у філософії історії та суспільної свідомості. Визначено основні віхи та вектори розвитку зазначених підходів, розкрито можливість аналізу їх впливу на суспільну свідомість, а також охарактеризовано специфічні риси суспільної свідомості у інформаційному суспільстві.

Ключові слова: філософія історії, інформаційне суспільство, суспільна свідомість, лінійна та циклічна парадигма.

Актуальність проблеми. Суспільна свідомість, як багаторівневий та складний феномен має визначальний вплив, як на розвиток особистості, так і на соціально-історичний процес взагалі. Роздуми та уявлення сучасного людства про історичний процес, прагнення прояснити місце особистості в історії, визначитися у відношенні можливостей участі чи неучасті в її творенні як якогось індивідуума, співтовариства, так і всього людства створює традицію осмислення історії у філософській науці як субстанційну основу. Суспільна свідомість розвивається в рамках суспільних уявлень про історію. Вона відповідає на питання про сенс історії, місце і роль різноманітних суб'єктів в історії.

Аналіз джерел та публікацій показує, що аналізу різноманітних підходів до ролі та місця суспільної свідомості у філософії історії вдавалися багато відомих західних вчених: Д.Белл, М.Вебер, Г.Маркузе, А.Камю, Х.Ортега-і-Гассет, К. Поппер, Ж.-П.Сартр, П.О.Сорокін, А.Тойнбі, О.Тоффлер, З.Фрейд, Е.Фромм, Ф.Фукуяма, Т.де Шарден, О.Шпенглер, К.Ясперс тощо. Серед сучасних українських дослідників варто відмітити таких, як В. П. Бех, І.В. Бойченко, Л. В. Губерський, Л. Н. Димитрова, Ю. Олійник тощо. **Мета статті** – спроба висвітлення розвитку історіософських поглядів та їх перетину із суспільною свідомістю.

Як визначає Л. Н. Димитрова, вимоги сучасного моменту – це адекватна орієнтація в умовах нової історичної і геополітичної реальності, яка, хоча і розвивалася латентне згідно логіці історії, але все ж таки виявилася деякою

мірою несподіваною. [1] За часів існування академічної філософії історії та соціології (у тій частині, яка відповідає за історичний розвиток суспільства) склалося два погляди на суспільно-історичний процес, які послідовно змінюють один одного: лінійно-стадіальний та циклічний. В основі стадійного бачення всесвітньої історії лежить ідея про її розвиток від нижчих форм до вищих, так само як і ідея про те, що кожна наступна стадія впливає з попередньої й утворює її продовження, але у видозміненій формі. Стадії всесвітньої історії в такому випадку є ступіннями руху людства до якогось підсумку, що бачиться як завершення всіх попередніх зусиль у суспільстві. Лінійно-стадіальна формаційна концепція та її похідні, що опановували суспільною свідомістю певний час, змінилася циклічною цивілізаційною. Цивілізаційне бачення історії базується, як правило, на культурному підґрунті. По загальному визнанню, дорогу в цьому напрямку проклав Н. Я. Данилевський, російський публіцист, соціолог і натураліст. По ній уже пізніше пішли у своїх дослідженнях такі відомі мислителі, як О. Шпенглер, А. Тойнбі, П.А. Сорокін та «євразійці», до яких належав Н.С. Трубецькой, Г.В. Вернадський тощо. Вичерпав власний запас, цивілізаційна парадигма почала розвиватися в дещо інших напрямках. Розглядаючи філософію історії сучасності обов'язково треба зазначити М. Гайдеггера, німецького філософа, що здійснив значний вплив на філософську думку XX ст., у своєї всесвітньо відомій праці "Буття і час", піддав критичному осмисленню традиційну "метафізику історії". У якості її глибокого пороку він назвав властиве їй тверде протиставлення духу і природи, суб'єкта й об'єкта, що, на його думку, приводить до нездатності осмислити їх онтологічну єдність. У підсумку мир розпадається на протилежності, між якими встановлюються штучні логіко-гносеологічні зв'язки. Головне завдання – подолання суб'єктивізму історії. [2, с. 154] Треба відзначити, що в даному випадку мова йде про таку ситуацію у якій буття людини є основою змісту історії. Таке буття Гайдеггер називає "буття-в-світі". "Буття-в-світі" протиставляється буттю, відірваному від свідомості, що відбулося в ті часи, коли міфологічна свідомість була витиснута логосом, тобто мислячим і рефлексуючим розумом.

Спробу надати цілісну історичну картину з позицій екзистенціальної

філософії здійснив інший німецький мислитель К. Ясперс. Велику популярність придбала його робота “Зміст і призначення історії”. [3] Ясперс вважав, що людство має єдині витoki і єдину мету. Витoki його відчутні лише в мерехтінні багатозначних символів, і наше існування обмежено ними. До таких ми можемо віднести будь-які суспільні міфи, з яких власне і складається суспільна свідомість. Зміст же історії осягається нами тоді, коли ми підкоряємо її ідеї історичної цілісності.

Оскільки наприкінці XIX початку XX ст. лінійно-стадіальні концепції або відступили на задній план, на зміну їм прийшов або чистий емпіризм, відмовлення від яких би то ні було теоретичних побудов і взагалі скільки-небудь широких узагальнень, що знайшло своє вираження в працях представників баденської школи неокантіанців (В. Віндельбанд і Г. Риккерт), або плюрально-циклічний підхід до історії. Але починаючи з 40-х років положення почало змінюватися. Лінійно-стадіальний підхід до історії став відроджуватися і поширюватися, захоплюючи все нові і нові області суспільних наук. Багато дослідників пов’язують такий методологічний оберт із науково-технічною революцією, а точніше із її соціальними наслідками. Виникла необхідність детальної розробки поняття розвитку, причому розвитку поступального, тобто прогресу, що знайшло відображення спочатку в теорії стадій росту В. Ростоу, а найвищий розвиток здобула у теорії постіндустріального (а потім інформаційного) суспільства, у розробці яких найбільш відзначився загальновідомий соціолог Д. Белл.

Згідно Беллу, суспільство складається з трьох досить самостійних і незалежних у своєму розвитку й існуванні сфер діяльності: техніко-економічної системи, політичного ладу і культури. Основні ознаки постіндустріальної стадії розвитку суспільства оформилися у його роботі таким чином: вихідні специфічні виміри і компоненти: а) сфера економіки – перехід від виробництва товарів до виробництва послуг; б) сфера зайнятості – перевага класу професійних фахівців і техніків; в) осьовий принцип: ведуча роль теоретичного знання як джерела нововведень і визначення політики в суспільстві; г) майбутня орієнтація: контроль над технологією і технологічними оцінками

діяльності; д) процес прийняття рішень: створення «нової інтелектуальної технології». [4, с. 288]

Але головне в концепції Белла – ідея, що нове суспільство буде визначатися у своїх головних рисах розвитком науки, знання, причому сама наука, знання будуть здобувати згодом усе більш зростаюче значення, тобто він передбачує становлення суспільства знань. Відповідно, що зазначені зміни потребували нагального формування нової суспільної свідомості. Основна проблема, яка підлягала визначенню: ідеологія чи суспільна свідомість? Нова ситуація обумовила важливе значення світоглядних цінностей, що затверджують ідеї постіндустріального розвитку. Коли зміни реального світу не знаходять відображення у ідеології, цінності виявляють тенденцію до втрати власного сенсу. В свою чергу, без творчої, з'єднуючої ідеї та з'єднуючих цінностей все розпадеться. Розуміння цього призвело у 70-ті роки двадцятого століття до формування процесу, що отримав назву “реідеологізації”. Він прийшов на зміну “деідеологізації”, яка була визначальною парадигмою, та позначав тенденцію і дії, спрямовані на посилення впливу ідеології на життєдіяльність суспільства.

Повернення до визнання ролі та діючої сили ідеології у суспільстві проходило на підґрунті прагматично-інструментального підходу, який спирався на думку про те, що наявність класово-стратифікаційних структур, їх об'єднань та організацій за принципом спільного інтересу робило ідеологію – ідею як ідеал – універсальним засобом консолідації, спрямованістю цілеспрямованих дій людей у боротьбі за власну життєздатність. Як віддзеркалення соціальних інтересів, ідеологія пронизує соціально-практичну діяльність та поведінку соціальних суб'єктів. Таким чином, ідеологія з'являлася необхідним компонентом суспільного життя. При цьому соціальна диференціація обумовлює наявність в ньому різних по значенню і характеру видів ідеологій – групових, класових, національних, державних, релігійних тощо. Тому вимоги звільнитися від ідеології суперечить її сутності: неможливо за допомогою гасла відмінити те, що є іманентним моментом у житті суспільства. Навіть агресивна критика ідеології найчастіше є лише формою випробування зразків

альтернативного порядку її видів, що виборюють для себе місце у суспільстві. Насправді ж питання зводиться лише до відмови від певної ідеології, зміні її змісту, який відображав би конкретні історичні реалії. Так вважає Д. Белл, переходячи від концепції “деідеологізації.” до “реідеологізації”, та стверджує, що мав на увазі не кінець ідеології взагалі, а лише необхідність відійти від існуючої вже в світі та невиправданої ідеології. [5, с. 304]

З появою нової інформаційної термінології Олвіна Тоффлера ввійшли в уяву населення поняття, пов’язані з інформатизацією. У міру того, як суспільство наближалось до третього тисячоліття, поняття інформаційного суспільства, в якому фокусуються всі дискусії щодо майбутнього, дедалі частіше використовувалося як зручний універсальний засіб. Крім того, вплив появи обґрунтованої ідеї інформаційного суспільства на суспільну свідомість добре охарактеризував Д. Лайон: поняття інформаційного суспільства звучить як обнадійлива нота посеред настрою загальної рецесії. Якщо будь-який соціальний прогноз прихильників циклічної парадигми є песимістичним, таким, що попереду бачить лише занепад чи катастрофу, то поняття “інформаційного суспільства” звучить позитивно і, очевидно, надає певного сенсу соціальним намірам і цілям. [6, с. 370] У світлі сказаного, інформаційне суспільство також уявляється як досить сильно навантажене ідеологічним аспектом. Інформації надається первинний статус, вона у суспільній свідомості постає найвищою цінністю, яка визначає розвиток суспільства. Соціальна стратифікація, на відміну від попередніх етапів розвитку людства, визначається не відносинами власності на ресурси чи засоби виробництва, а ступенем опанування інформаційними технологіями. Вони, в свою чергу розвиваються набагато стрімкіше, ніж загал пересічних громадян може їх освоїти, таким чином поляризація суспільства у інформаційній стадії досягне небувалих раніше розмірів, але це буде до певного часу латентна поляризація. Основні суперечності мають ще менші можливості проявити себе на поверхні, аніж нерівність і конфлікти.

Згідно з Д. Беллом, «віссю» постіндустріального суспільства є знання, і насамперед знання наукове. Відмітною рисою постіндустріального суспільства

є характер знання. Найважливіше значення для організації процесів прийняття рішень і напрямку змін здобуває теоретичне знання, що припускає першість теорії над емпіризмом і кодифікацію інформації в абстрактних системах символів, що можуть використовуватися для інтерпретації різних сфер досвіду, що змінюються. Будь-яке сучасне суспільство живе за рахунок інновацій і соціального контролю за змінами, воно намагається передбачати майбутнє і здійснювати планування. Саме зміна в усвідомленні природи інновацій робить вирішальним теоретичне знання. Центральна роль теоретичного знання в постіндустріальному суспільстві визначить, на думку Д. Белла, і положення вченого як центральної фігури такого суспільства. Інтелектуальна технологія, в інтерпретації Белла, припускає використання алгоритмів як правил рішення проблем замість інтуїтивних суджень. З іншого боку, знання набуває характеру мозаїчного несистематизованого, фрагментарного набору уявлень, які не складають єдину картину світу, а діють рефлексивно у відповідність до умов. Якщо індивідуальне сприйняття людиною власного існування у світі у стані постмодерної парадигми кваліфікується як багато смислове утворення, а смисли можуть змінюватися нескінченно, то відповідно і суспільна свідомість набуває саме таких мінливих рис. Будь-яке традиційне поняття розпадається на безліч інтерпретацій, а суспільна свідомість із категорії цілого трансформується у сукупність частин, які часто носять характер протилежності.

Висновок: Сучасна концепція інформаційного суспільства створює нову ідеологію в структурі формування суспільної свідомості, яка з одного боку ґрунтується на домінуванні знання та теоретичного осмислення, але з іншого боку формує фрагментарну суспільну свідомість замість цілісної, поляризує суспільство на підґрунті рівня оволодіння інформаційними технологіями. Суспільна свідомість та її трансформація у інформаційному суспільстві нагально потребує подальших наукових досліджень, основним об'єктом яких має стати зміни, що відбуваються в процесі соціалізації особистості за умов означених змін.

Література:

1. Дмитрова Л. Н. Філософія історії в контексті сьогодення / Л.М. Дмитрова // Вісн НТУУ «КПІ». – Сер.: Філософія. Психологія. Педагогіка. –

2007. – № 2. – Ч. 2.

2. Хайдеггер М. Время и бытие // Мартин Хайдеггер. Разговор на проселочной дороге. - М., 1991. – С. 154

3. Ясперс К. Смысл и назначение истории. - М., 1994.

4. Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество. Опыт социального прогнозирования. – М.: Академия, 1999. – 786 с.

5. Капитонов Э. А. Социология XX века: история и технологии. – Ростов-на Дону: Феникс, 1996. – 512 с.

6. Лайон Д. Інформаційне суспільство: проблеми та ілюзії // Сучасна зарубіжна соціальна філософія. – К., 1996. – С. 362-380.

7. Алексеева И. Ю. Социальная роль научного знания в контексте постиндустриальной идеологии / И. Ю. Алексеева // Журнал социологии и социальной антропологии. – 1999. – № 3.

Some aspects of interaction of linear and cyclic approaches in the philosophy of history and social consciousness. The main milestones and vectors of these approaches, reveals the ability to analyze their impact on the public consciousness, and describes the specific features of social consciousness in the information society.

Keywords: philosophy of history, information society, social awareness, linear and cyclic paradigm.

Рассмотрены некоторые аспекты взаимовлияния линейных и циклических подходов в философии истории и общественного сознания. Определены основные вехи и векторы развития указанных подходов, раскрыто возможность анализа их влияния на общественное сознание, а также охарактеризованы специфические черты общественного сознания в информационном обществе.

Ключевые слова: философия истории, информационное общество, общественное сознание, линейная и циклическая парадигмы.